Wildernis en beschaving

[1]
Eind augustus gingen Brenin en ik naar de universiteit van Alabama voor ons eerste gezamenlijke college. De afgelopen zomer was hij snel gegroeid en hij was nu snel, sterk en groot. Hij was geen mollig beertje meer, maar lang, slank en hoekig. Al was hij nog geen zes maanden oud, toch was zijn schofthoogte al vijfenzeventig centimeter en lag zijn gewicht rond de veertig kilo. Ik woog hem door hem tot zijn ergernis op te tillen en samen op de badkamerweeg-schaal te gaan staan. Het zou niet lang meer duren voor dat niet meer ging, met omdat ik hem niet kon optillen, maar omdat we samen te zwaar werden voor de weegschaal. Zijn kleur was dezelfde gebleven: met zwart doorschoten bruin, en een crèmekleurige buik. Hij had de grote sneeuw-schoenvoeten van zijn ouders geërfd en je dacht voortdurend dat hij op het punt stond erover te struikelen. Dat is nooit gebeurd. Een zwarte streep liep van zijn rug door over zijn kop, tot halverwege zijn neus, precies tussen zijn ogen, die nog steeds amandelkleurig waren en de schuine vorm hadden gekregen die karakteristiek is voor een wolf. In die begintijd kon hij bijna de kracht niet hanteren die hij door zijn lijf voerde stromen. Hij had de gewoonte om in voile vaart door het huis te razen en alles omver te lopen

56

wat niet aan de vloer was vastgeschroefd, plus een paar dingen die dat wel waren. Die zomer waren onze tochtjes in de buitenwereld geleidelijk een soort ritueel geworden. Met `Korn maar' kondigde ik aan dat we eropuit gingen. Vervolgens voerde hij zijn stunt uit: een halve salto tegen de muur van de woonkamer. Eerst nam hij een aanloop naar de bank, sprong erop en rende vervolgens tegen de muur omhoog. Als hij niet hoger meer kon, draaide hij zich bliksemsnel om en rende weer omlaag. Hij deed het elke keer dat we naar buiten gingen. Vaak deed hij het al voor ik iets had gezegd, alsof hij me duidelijk wilde maken dat we dringend ergens heen moesten of iets moesten doen. Ik was er dus niet helemaal gerust op toen we voor mijn eerste college naar de universiteit reden. Maar rampen bleven uit. Ik had hem eerst moe gemaakt met een lange ochtendwandeling, en toen hij eenmaal gewend was aan andere mensen in de collegezaal ging hij onder de tafel liggen die vooraan stond en viel in slaap. Hij werd even wakker en stortte zich op mijn sandalen toen ik over Descartes praatte en diens argumenten om te twijfelen aan het bestaan van de uitwendige wereld, maar volgens mij vond iedereen dat wel een welkome afleiding. Het ging niet altijd zo makkelijk. M en toe liep het spaak. Na een paar weken vond hij het heerlijk om na het slapen een tijdje te gaan huilen, misschien om aan te geven dat het college hem niet aanstond. Een snelle blik op de studenten bevestigde dat zij er precies zo over dachten. Het kwam ook voor dat hij besloot even de benen te strekken en snuffelend tussen de studenten op en neer liep. Op een dag, toen hij erg vrijpostig was of veel trek had, of allebei, zag ik zijn kop in het rugzakje van een vrouwelijke ouderejaars verdwijnen — het was een meisje dat van een hond al erg zenuwachtig werd — en met haar lunch weer

57

tevoorschijn komen. Ik voorzag een lange serie boze briefjes van studenten die het zonder eten hadden moeten stellen, en dus zag ik me genoopt om de syllabus die ik aan het begin van het studiejaar aan de studenten uitdeelde te voorzien van drie zinnetjes waarvan ik vermoed dat ze nog nooit in een andere syllabus zijn opgenomen. Onder de informatie over de leeslijst en de beoordelingsprocedure stond:

ATTENTIE:

Niet op de wolf letten. Hij doet niets. Maar als je eten in je tas hebt, zorg dan wel dat die goed afgesloten is.

Als ik eraan terugdenk, is het een wonder dat er nooit klachten zijn gekomen. Of aanklachten. 's Middags ging ik van doen of ik universitair docent was over op doen of ik student was. Ik was vierentwintig toen ik in Alabama begon, jonger dan veel studenten. Ik had mijn PhD in ongewoon korte tijd gehaald; het kostte me anderhalf jaar studeren in Oxford. Ik ken niemand die er korter over heeft gedaan. Maar in de Verenigde Staten werken ze volgens een ander systeem. Daar kost de tweede fase van je studie minimaal vijf jaar. Ook de bachelor fase is anderhalf jaar langer. Dat alles betekent dat de meeste Amerikanen pas tegen hun dertigste als universitair docent actief kunnen worden. Vanuit mijn perspectief gezien was je dan stokoud. De helft van de studenten was dus ouder dan ik en als ik vrienden zocht, kwamen zij eerder in aanmerking dan mijn collega-docenten. En erg was dat niet: studenten hebben meer plezier.

Toen ik in Alabama arriveerde, paste ik een beproefde strategie toe om kennissen op te doen: teamsport. In Engeland had ik op redelijk hoog niveau rugby gespeeld. Net als

de meeste universiteiten in de VS had ook de universiteit van Alabama een rugbyteam, en naar de maatstaven van het land gemeten was dat heel goed. Dankzij de lankmoedigheid van de u SA Rugby Football Union met betrekking tot de toelatingsprocedure (er waren helemaal geen regels) kon ik doorgaan voor student en meedoen. Een paar jaar later verscheen Brenin op het toneel, en natuurlijk nam ik hem mee naar de training. En dus zaten we de meeste middagen op Bliss Field, aan de rand van het enorme sportcomplex van de universiteit. In het weekend speelden we tegen een andere universiteitsploeg, Mt of thuis. Brenin ging bij alle uitwedstrijden mee. In dat deel van de wereld moeten hotels uiteraard vrijwel nooit wat hebben van honden, laat staan van wolven. Maar Brenin een motelkamer binnensmokkelen was heel makkelijk. Je parkeert gewoon voor de kamer van je motel. En tenzij het kantoortje van het motel uitkeek op je kamer, werd het naar binnen smokkelen van een exemplaar van Canis lupus doorgaans met ontdekt. Noem elke behoorlijke campus in Alabama, Georgia, Florida, Louisiana, South Carolina of Tennessee en je hebt grote kans dat Brenin er naar een rugbywedstrijd is geweest en naar het feestje dat erop volgde. Begin september at hij op een zachte zomeravond calamares op Bourbon Street in New Orleans. In de voorjaarsvakantie ging hij mee naar Daytona. Een huis voor meisjesstudenten in Baton Rouge kende hij als zijn broekzak. In de westelijke buitenwijken van Atlanta staat een goedkope striptent waar hij heel wat keren is geweest. Hij is zelfs meegegaan naar Las Vegas voor het jaarlijkse Midnight Sevens rugbytoernooi, zo genoemd omdat alle wedstrijden 's nachts worden gespeeld. Mijn teamgenoten hadden al snel iets door: Brenin trok als een magneet meisjes aan. Ze gebruikten er een iets

kleurrijker uitdrukking voor, die maar beter niet in druk kan verschijnen. Hoe het ook zij, het kwam erop neer dat als je op een rugbyfeestje naast een grote wolf stond het niet lang duurde voor een fraai lid van het andere geslacht (of 'rugger hugger') op je of kwam en zei: Wat een prachtige hond.' Hond, jawel. Een inkoppertje. Verfijnde versier-techniek niet nodig. Algauw mocht de man van de match bij wijze van beloning op feestjes Brenin naast zich hebben. Ik mocht nooit meedoen omdat ik Brenin altijd al daarvoor kon gebruiken. Zeiden ze. In het seizoen speelden we om de week een uitwedstrijd. Vrijdagmiddag weg, soms wel achthonderd kilometer rijden, spelen, vreselijk dronken worden, overnachten in een goedkoop hotel en dan zondagmiddag het hele eind weer terug, vaak nog steeds dronken, maar altijd uitgelaten. De andere weekends speelden we een thuiswedstrijd. Daarbij gebeurde exact hetzelfde, alleen dan zonder autorit. Zo zag het leven van mijn wolf en mij eruit, de eerste vier jaar dat we elkaar kenden.

[2]

Wolven spelen, maar anders dan honden. Honden verhouden zich tot wolven als puppy's tot volwassen honden. De manier waarop honden spelen, is het resultaat van het infantilisme dat er in 15000 jaar is in gefokt. Gooi een stok weg en grote kans dat je hond er opgewonden achteraan stuift. Nina, mijn zeer intelligente kruising tussen Duitse herder en malamute, is dol op stokken en blijft apporteren tot ze erbij neervalt. Ik heb Brenin er meer dan eens van proberen te overtuigen dat het leuk was om achter een stok aan te rennen. Of een bal. Of een frisbee. Hij keek me aan

of ik gestoord was en wat hij dacht, was niet moeilijk te raden. Apporteren? Meen je dat nou? Wil je die stok zo graag hebben? Dan ga je hem toch fijn zelf halen? En als je hem zo graag wilt hebben, waarom gooi je hem dan weg? Spelende wolven jagen passanten vaak de stuipen op het lijf, omdat die het verschil niet zien tussen spelen en vechten. Dat kreeg ik pas jaren later door, toen ik Brenin zag spelen met zijn dochter Tess en met Nina die hij — apporteerdrang daargelaten — bijna tot wolf had opgevoed. Voor Brenin kwam spelen neer op het andere dier in de nek grijpen, tegen de grond werken en vervolgens woest heen en weer schudden, alsof hij een pluchen beest in zijn bek had. Dat alles onder luid gegrom en gegrauw. Daarna mocht zijn speelmaatje los en hetzelfde bij hem doen. Dat was spelen. Geen idee waarom wolven zo ruig spelen, maar zo gaat het. Het grommen en grauwen verraadt dat het spel is. Zo maakt de wolf duidelijk dat het geen vechten is, want daar heeft het heel veel van weg. Als een wolf echt vecht, gebeurt dat in doodse stilte. Heel eng. Natuurlijk weet een wolf dat allemaal wel, maar een bond weet het niet altijd. Brenins pogingen om met honden te spelen liepen dus doorgaans op een ramp uit: de andere hond viel hem aan of gilde het uit van angst. De arme Brenin heeft vast geen van beide reacties begrepen. Maar met een bond heeft hij een mooie vijandschap opgebouwd. Dat was Rugger, een grote pitbull, die zich niet zomaar opzij liet zetten. En Rugger hield wel van matten. Voor een pitbull was Rugger enorm groot: ruim tweeënveertig kilo. Zijn baasje Matt speelde mee in mijn rugbyploeg en was voor een mens naar verhouding al even groot. Pitbulls hebben een slechte naam, maar het zijn op zich geen gemene of valse honden. Dat worden ze door hun eigenaar. Wij mensen denken graag dat we allemaal verschillend zijn.

Onze individualiteit maakt deel uit van onze unieke charme, dat maken we onszelf in elk geval wijs. Maar ik vermoed dat individualiteit heel wat anders is dan uniek zijn. Ook bij honden is het zo dat er geen twee hetzelfde zijn. Sommige zijn geweldig, andere gewoon vals. En die valsheid is bijna altijd het gevolg van een beroerde jeugd. 1k weet vrijwel zeker dat Blue, onze psychotische Deense dog, zo geworden is door wat in de eerste drie jaar van zijn leven is gebeurd. Natuurlijk heb ik het hier over individuele honden, niet over rassen. Er is enig verband tussen het ras van een hond en zijn temperament, maar ook net meer dan dat. Er was niet zoveel mis met Rugger, want er was ook niet zoveel mis met Matt. Rugger was een paar jaar ouder dan Brenin, en toen die nog een puppy was, moest Rugger niets van hem hebben. Toen Brenin anderhalf was, ging het helemaal mis tussen die twee. Maar het jaar daartussen waren ze de beste maatjes. Als we 's middags aan het trainen waren, werden we maar al te vaak afgeleid door de acrobatische pseudoknokpartijen aan de rand van het veld. Maar toen Brenin anderhalf werd, begon zijn gedrag tegenover andere honden te veranderen. Als het een teefje was, en ze was net gesteriliseerd, probeerde hij er onveranderlijk op te springen. Verschil in formaat deed hem niets. Een serie getraumatiseerde west Highland- en yorkshire-terriers en hun al even getraumatiseerde eigenaars kwamen er algauw achter dat ze 's middags Bliss Field beter konden mijden. Maar het echte probleem waren de reuen. Die bejegende hij onverschillig en minachtend of, als de hond groot genoeg was om een bedreiging te vormen, uiterst vijandig. Meestal ontstonden er geen problemen omdat Brenin goed getraind en heel gehoorzaam was en net op andere honden af liep als ik het hem verbood. Maar af en toe

62

kwamen ze op hem af, meestal met kwade bedoelingen, en dan ging het verkeerd. Rugger was zeker groot genoeg om een bedreiging te vormen. Sterker nog, je kon je moeilijk een hond indenken die mensen meer de stuipen op het lijf joeg dan Rugger. Toen Brenin vrijwel volwassen was, hadden ze opnieuw de pest aan elkaar. Als we aan het trainen waren, werd er niet meer gespeeld, maar liepen ze op stijve poten en met de nekharen opgezet langs elkaar heen. Matt en ik hielden ze steeds uit elkaar, maar natuurlijk ging het een keer mis. Op een zaterdag, vlak voor een wedstrijd, wist Rugger zich te bevrijden van de ketting waarmee Matt hem altijd aan zijn pick-up vastlegde. Ik was op het veld aan het stretchen en zag op dertig meter afstand wat er gebeurde. Rugger stormde op Brenin af, laag, gedrongen, een bonk spieren en agressie. Brenin wachtte tot het laatste ogenblik en sprong toen opzij. Nu bevond hij zich achter Rugger. Hij sprong op diens rug en zette zijn tanden in Ruggers kop en nek. Binnen een paar seconden lag een van Ruggers oren er goeddeels af en stroomde het bloed van zijn kop, nek en flanken. Meteen toen het gruwelijke gevecht begon, sprintte ik naar het vechtende duo. In mijn schrik en angst sprong ik ertussen en probeerde Brenin weg te trekken. Dat was een vergissing met een potentieel dodelijk gevolg. Rugger gebruikte het ogenblik respijt om zijn kaken in Brenins keel te zetten, en liet net meer los. Dat was mijn eerste les in wat je moet doen als twee honden, of een hond en een wolf, vechten: trek je wolf nooit bij een pitbull weg. De tweede les: als een pitbull zijn kaken in de keel van je wolf heeft gezet, waarschijnlijk omdat je zo stom bent geweest om die weg te trekken, is er maar een manier waarop je kunt zorgen dat hij loslaat. Zijn kaken openwringen? Vergeet het maar, dat lukt niet. En hem herhaaldelijk

63

keihard in zijn ribben trappen haalt ook nets uit. Nee, je moet water over zijn kop gieten. De enige manier om om te gaan met een instinctieve actie — en dat is het vastbijten van de pitbull — is te zorgen voor een instinctieve reactie. Water is meestal afdoende. Gelukkig had Matt die les eerder geleerd dan ik.

De derde les leerde ik uit latere vechtpartijen: als je je wolf weg moet trekken, pak hem dan bij zijn staart of zijn heupen en niet bij zijn nek. Als de andere hond niet volledig getraumatiseerd is — en het soort honden dat Brenin aanviel, was niet van het gemakkelijk te traumatiseren soort — zet hij zijn aanval door terwijl je je handen in de buurt van de keel van je wolf hebt. Niet echt slim. Mijn handen en onderarmen zijn nog steeds bezaaid met de littekens die ik heb opgelopen tijdens het verfijnen van mijn interventietechniek, een lang en pijnlijk proces.

Ik wil net de indruk wekken dat Brenin vaak vocht. Zijn echte matpartijen zijn op de vingers van een hand te tellen, en ik ben blij dat ik nog genoeg vingers heb om dat te doen. Brenin heeft nooit zware schade aangericht; in het ergste geval waren er een paar hechtingen nodig. Zelfs Rugger herstelde prima. Maar ik weet zeker dat dat kwam omdat ik er altijd snel bij was en hem wegtrok. Verder was het zelden Brenin die de vijandelijkheden opende, mogelijk omdat hij daar door zijn training weinig kans toe kreeg. Ook als een hond op hem afkwam terwijl mijn aandacht even ergens anders was, kwam het meestal net tot een gevecht. De andere hond moest een symbolisch gebaar van onderwerping maken, meer niet. De echte vechtpartijen waren met grote, agressieve honden — meestal pitbulls en rottweilers — die waren losgebroken en niet van plan waren zich aan hem te onderwerpen.

Het probleem was dus net dat Brenin graag vocht. Dat

64

deed hij niet. Het probleem was dat hij er zo goed in was. Bij een vechtpartij stortte ik me tussen de twee in om de vijandelijkheden te beëindigen. Om een herhaling van wat er bij Rugger was gebeurd te voorkomen, probeerde ik beide dieren tegelijk beet te pakken. Dat was, zacht gezegd, net makkelijk. Maar het moest, want zolang de hond doorvocht, vocht ook Brenin door. En als Brenin doorging met vechten, zou het niet lang duren voor de hond dood was. Hij was razendsnel en angstaanjagend fel. Het viel me moeilijk om dan in hem het dier te zien dat me elke ochtend met een natte zoen op mijn gezicht wakker maakte en een paar keer per dag op schoot probeerde te klimmen omdat hij knuffels wilde. Maar ik mocht nooit uit het oog verliezen dat Brenin allebei deze dieren was.

[3]

Er zijn mensen die zeggen dat wolven, en zelfs kruisingen tussen een wolf en een hond, net in de beschaafde maatschappij thuishoren. 1k heb daar jarenlang over nagedacht en ben tot de conclusie gekomen dat dat waar is. Maar met om de redenen die die mensen aanvoeren. Brenin was een gevaarlijk dier, dat valt niet te ontkennen. Andere mensen lieten hem volledig koud, wat ik, heel egoïstisch, wel mooi vond. Als iemand tegen hem begon te praten of hem wilde aaien, als een hond, keek hij diegene een paar seconden ondoorgrondelijk aan en liep weg. Hij kon een hond afmaken, snel en efficiënt. Maar dat hij niet op zijn plaats was in de beschaafde maatschappij kwam met doordat hij zo gevaarlijk was. De echte reden is dat hij lang niet gevaarlijk, of onaangenaam, genoeg was. De beschaving is naar mijn mening alleen weggelegd voor uiterst onaangename dieren

65

Alleen een aap kan echt beschaafd zijn. Op een avond, toen Brenin ongeveer een jaar oud was, zat ik voor de tv met wat elke keurige Amerikaanse single zichzelf 's avonds voorzet — een magnetronmaaltijd met een hoop smaakversterker erin van het merk Hungry Man. Brenin lag naast me en hield me als een havik in de gaten. Er mocht eens iets op de grond vallen. De telefoon ging. Ik zette mijn bord op de koffietafel en liep erheen. Kent u de tekenfilms van de coyote en de roadrunner? Af en toe rent de coyote van een loodrechte rots af. Hou even vast hoe hij dan kijkt. Hij beseft dat er iets rampzaligs is gebeurd, maar hij weet nog niet helemaal wat. Zo meteen probeert hij wanhopig door de lucht naar de rots terug te rennen, en natuurlijk mislukt dat. Maar nu staat hij verstijfd in de lucht, en op zijn gezicht maakt geestdrift plaats voor verwarring en dan voor de uitdrukking “foute boel”. Dit toneeltje wachtte me toen ik terugkwam in de kamer. Brenin had in drie happen mijn bord leeggegeten en was nu onderweg naar zijn plekje aan de andere kant. Bij mijn terugkeer, onwelkom, maar ook weer niet geheel onverwacht, verstijfde hij halverwege een stap. Met een poot voor de andere keek hij me aan en op zijn gezicht verscheen langzaam hetzelfde bange voorgevoel als bij de coyote. Voor die aan zijn val in de afgrond begon, haalde hij weleens een bordje met 'Oeps!' erop tevoorschijn. Als Brenin zo'n bordje had gehad, zou hij dat zeker ook gedaan hebben. Wittgenstein heeft een keer gezegd dat als een leeuw kon praten, we hem niet zouden begrijpen. Wittgenstein was zonder enige twijfel een genie. Maar van leeuwen wist hij met echt veel. Een wolf praat met zijn lichaam en het was duidelijk wat Brenins lichaamstaal beduidde: gesnapt. Een andere houding, nonchalanter, brutaler, was misschien handiger geweest. Eten gappen? Ikke? Weet ik veel

hoe dat bord leeg komt. Er heeft nooit wat op gelegen. Of zelfs: je had zelf alles al op, seniele ouwe gek. Maar zo zijn wolven niet. Ze kunnen praten. Sterker nog: we verstaan wat ze zeggen. Wat ze niet kunnen, is liegen. Dat is de reden dat ze niet in de beschaving thuishoren. Een wolf kan niet tegen je liegen. Een hond ook niet. Daarom slaan we onszelf hoger aan dan hen.

[4]

Gecorrigeerd voor lichaamsgewicht hebben apen, vooral mensapen, een groter brein dan wolven; ongeveer twintig procent groter zelfs. Daardoor denken we dat de intelligentie van apen superieur is aan die van wolven. Deze conclusie is niet zozeer onjuist als wel simplistisch. De hele gedachte van superioriteit is elliptisch. Als X superieur is aan Y is dat altijd in een bepaald opzicht. Dus als de intelligentie van een aap superieur is aan die van een wolf, moeten we ons afvragen in welk opzicht dat zo is. Om dat na te gaan, moeten we begrijpen hoe apen aan hun grotere brein zijn gekomen en welke prijs ze daarvoor hebben betaald. Vroeger werd gedacht dat intelligentie wordt bepaald door hoe goed je in je leefwereld functioneert. Een chimpansee ontdekt dat hij door een stokje in een mierennest te steken en dan af te likken mieren kan eten zonder te worden gebeten. Dat is een voorbeeld van wat ik eerder mechanische intelligentie heb genoemd. De wereld zet de chimpansee een probleem voor — mieren eten zonder te worden gebeten — en dat lost hij op een mechanisch intelligente manier op. Mechanische intelligentie komt neer op inzicht hebben in de relatie tussen twee dingen, in dit geval de stok en het gedrag van mieren, en dat inzicht voor eigen

doeleinden gebruiken. Zoals we al hebben gezien, zijn wolven mechanisch intelligent. Misschien niet even intelligent als apen, maar intelligenter dan honden. Maar de hersenen van in groepen levende dieren zijn in het algemeen groter dan die van solitaire dieren. Waarom? De wereld stelt aan beide soorten dezelfde mechanische eisen, of je nu een tijger, een wolf of een aap bent. De onontkoombare conclusie is dat de toename in hersenomvang niet het gevolg is van mechanische intelligentie. Deze waarneming ligt ten grondslag aan wat Andrew Whiten en Richard Byrne, twee primatologen van de universiteit van St Andrews, de `machiavellistische intelligentiehypothese' hebben genoemd. De groei in hersenomvang en de toename in intelligentie die daar het gevolg van is, zijn niet het gevolg van de eisen van de mechanische wereld, maar van die van de sociale wereld. We moeten oppassen dat we oorzaak en gevolg niet omdraaien. Je zou kunnen denken dat juist dankzij hun grotere brein en grotere intelligentie sommige diersoorten beseften dat ze beter in groepen konden gaan leven, omdat de groep hun steun over en weer en ook bescherming bood, en dat apen dus in groepen zijn gaan leven omdat ze intelligenter waren. Volgens de hypothese van Whiten en Byrne is het juist omgekeerd: apen zijn intelligenter geworden doordat ze in groepen leefden. De toename in hersenvolume is dus niet de oorzaak, maar het gevolg van het leven in een groep. Sociale dieren moeten dingen kunnen die solitair levende dieren niet hoeven te kunnen. Met mechanische intelligentie bedoelen we inzicht in de relatie tussen dingen, maar sociale dieren hebben daaraan niet genoeg. Die moeten over sociale intelligentie beschikken, waarmee we inzicht bedoelen in de relatie met andere wezens zoals zij.

68

Een voorbeeld: een aap en een wolf moeten weten waar de andere leden van de troep of het roedel zich bevinden. Ze moeten weten wie wie is en zich herinneren wie hoger in de rangorde staat en wie lager, want anders gedragen ze zich niet zoals het hoort en ondervinden daar de nadelige gevolgen van. Veel insecten, zoals mieren en bijen, kunnen dit ook, maar daar gebeurt het door chemische boodschappen; dat is de strategie die hun door de natuur is meegegeven. Maar sociale zoogdieren maken gebruik van een andere strategie: een toename van een bepaald soort intelligentie. Volgens de machiavellistische intelligentiehypothese zorgt de sociale interactie van dieren en de noodzaak om die goed te laten verlopen er dus voor dat de hersenen groter en krachtiger worden. Dit geldt voor apen en wolven. Maar heel, heel lang geleden sloegen apen een evolutionaire weg in die de wolf niet is gevolgd. De meeste deskundigen hebben geen flauw idee waarom. In groepen leven biedt nieuwe kansen en de bijbehorende gevaren. Die kansen doen zich bij solitair levende dieren niet voor, en aan de gevaren hoeven die niet het hoofd te bieden. De eerste mogelijkheid die in groepen leven biedt, is je collega's manipuleren en uitbuiten en op die manier wel gebruikmaken van de voordelen van de groep, terwijl je er zo weinig mogelijk aan bijdraagt. Dat manipuleren en uitbuiten kan alleen als je in staat bent tot bedrog, want de primaire en meest effectieve manier om je collega's te manipuleren is hen te bedriegen. Dit is het eerste riskante aspect van leven in een groep. Het is niet best als je minder voordelen geniet, en tegen hogere kosten, dan je medeapen. Wil je in een groep leven, dan moet je dus intelligent genoeg worden om te weten wanneer je wordt bedrogen. Het gevolg is een soort intelligentie wedloop: je wilt wel zelf bedriegen, maar niet bedrogen worden.

69

In de evolutie van de aap zie je dus dat hij steeds beter wordt in het belazeren van anderen en tegelijk ook steeds beter ziet wanneer anderen hem proberen te belazeren. In het laatste is hij net iets beter dan in het eerste, en dat moet ook. Een tweede mogelijkheid binnen een groep is met anderen een bondgenootschap sluiten. Bij apen sluiten leden van de groep zich aaneen en nemen dan samen een soortgenoot te grazen. Daarvoor moet je kunnen intrigeren. Maar ook deze kans brengt een eis met zich mee. Het is niet bevorderlijk voor je welbevinden en vooruitzichten op de langere termijn als er steeds door anderen tegen je wordt geïntrigeerd en je het slachtoffer wordt van het ene complot na het andere. Als anderen voortdurend complotten tegen je smeden en je lid wilt blijven van de groep, moet je voortdurend ook complotten tegen hen smeden. Leven in een bepaalde groep vereist dat je even hard intrigeert als er tegen jou wordt geïntrigeerd. Intrige en bedrog vormen de essentie van de sociale intelligentie van apen en mensapen. Om onbekende redenen zijn wolven nooit deze weg ingeslagen. In een roedel is zelden sprake van intriges en bedrog. Er zijn aanwijzingen dat honden in staat zijn tot een primitieve, bepaald niet indrukwekkende vorm van bondgenootschap, maar het beeld is niet duidelijk. En ook al zou het waar zijn, een ding is duidelijk: wat dit soort vaardigheden betreft, dus intriges en bedrog, zijn honden en wolven nergens als je ze vergelijkt met apen. Niemand weet waarom apen deze strategie zijn gaan gebruiken, en wolven niet. Maar ook al weten we niet waarom dat is gebeurd, een ding is kristalhelder: het is gebeurd. En deze vorm van intelligentie bereikt natuurlijk zijn hoogtepunt bij de koning der primaten: de homo sapiens.

70

Als we zeggen dat de intelligentie van apen superieur is aan die van wolven, moeten we dus wel bedenken in welk verband die vergelijking wordt gemaakt. Apen zijn intelligenter dan wolven omdat ze beter zijn in intrige en bedrog dan wolven. Daarin ligt het verschil. Maar wij apen zijn toch in staat tot dingen waar wolven nooit van hebben kunnen dromen? We kunnen kunst scheppen, literatuur, wetenschap. We weten de waarheid achter de dingen te achterhalen. Er zijn geen wolf-Einsteins, geen wolf-Mozarts en geen wolf-Shakespeare. En op een wat bescheidener schaal: Brenin kan natuurlijk niet een boek als dit schrijven. Dat kan alleen een aap. Allemaal waar. Maar je moet voor ogen houden hoe dit alles is ontstaan. Onze wetenschappelijke en artistieke intelligentie is een bijproduct van onze sociale intelligentie. En die sociale intelligentie is ons vermogen om vaker anderen te bedriegen dan wijzelf door anderen worden bedrogen. Daarmee bedoel ik niet dat wetenschappelijke en creatieve intelligentie te herleiden zijn tot intrige en bedrog. Dat was wel het laatste waaraan Beethoven dacht toen hij de Eroica schreef. Het is ook niet zo dat ze onbewust zijn gedrag stuurden. Dat zou een lachwekkend bekrompen kijk op zijn componeren zijn. Mijn punt is dat Beethoven de Eroica alleen maar kon schrijven doordat hij het product was van een ontwikkeling met als kernelement het talent om beter te liegen en te intrigeren dan anderen. We doen andere wezens onrecht en bewijzen ook onszelf een slechte dienst als we vergeten waar onze intelligentie vandaan komt. En aan die intelligentie hangt een prijskaartje. In ons verre evolutionaire verleden zijn we een weg ingeslagen die de wolf nooit heeft gevolgd. Die weg is geen reden tot verwijten of felicitaties. Er was geen sprake van vrije keus. Die is er bij de evolutie nooit. Maar er zijn wel

71

gevolgen. Onze complexiteit, onze kunst, onze cultuur, onze wetenschap, onze waarheden, onze grootsheid, zoals we maar al te graag zeggen — we hebben het allemaal gekocht, en het is betaald met intrige en bedrog. Manipuleren en liegen, dat is de kern van onze superieure intelligentie, als een worm in het hart van een appel.

[5]

Misschien vindt u dit wel een al te halsstarrige tunnelvisie op wat mensen tot mensen maakt. Het kan best zo zijn dat we inderdaad een neiging hebben tot dubbelhartigheid en liegen. Maar we hebben toch ook aardiger eigenschappen? Liefde, empathie, onbaatzuchtigheid — hoe staat het daar dan mee? Uiteraard bestrijd ik niet dat mensen daartoe in staat zijn. Mensapen zijn het ook. Maar waar het mij om gaat, is niet wat mensen kenmerkt, maar wat hen onderscheidt van andere dieren. En de gedachte dat alleen mensen deze positieve eigenschappen hebben, valt moeilijk vol te houden. Om te beginnen is er een schat aan empirische gegevens waaruit iedereen — misschien op een zeer eng denkende behaviourist na — kan concluderen dat alle sociale dieren in staat zijn tot diepe affectie jegens soortgenoten. Als wolven of coyotes op jacht geweest zijn en daarna elkaar terugzien, rennen ze in voile vaart op elkaar toe, keffend en piepend, en kwispelen ze woest met hun staart. Ze likken langs elkaars bek en rollen met zwaaiende poten over de grond. Afrikaanse wilde honden zijn al even uitbundig en begroeten elkaar met een kakofonie van gegil, derwisjachtig gezwaai met de staart en enorme sprongen. Als olifanten elkaar terugzien, flapperen ze met hun oren, draaien in het

72

rond en stoten een diep begroetingsgegrom uit. Het zou kunnen dat u in de ban bent van de onhoudbare behaviouristische ideologie, die u bovendien wel op andere dieren van toepassing verklaart, maar niet op mensen. In alle andere gevallen is de enig denkbare conclusie dat deze dieren genegenheid voor elkaar vertonen, graag in elkaars gezelschap zijn en dat ze blij zijn als ze elkaar zien. Uitingen van verdriet zijn al even fascinerend, en hoe meer veldstudies het licht zien, hoe fascinerender die uitingen worden. In zijn boek Minding Animals beschrijft Marc Bekoff een gebeurtenis in het leven van een troep coyotes in het Teton National Park die hij heeft bestudeerd:

> Op een dag verliet Mam de troep, en kwam niet meer terug. Ze verdween gewoon. De troep bleef ongeduldig wachten, dag in, dag uit. Een paar van de coyotes liepen zenuwachtig rond, andere verlieten de troep even, om dan zonder buit terug te komen. Ze liepen een eind de richting in waarin zij misschien was verdwenen, snuffelden aan plekken waar zij misschien was geweest en huilden, alsof ze haar naam riepen. Een hele week was de stemming zeer in mineur. Haar familie miste haar. Als coyotes tranen hadden kunnen plengen, hadden ze dat gedaan.

Van vossen is bekend dat ze soms hun dode partner begraven. In Afrika is gezien dat drie mannetjesolifanten drie dagen lang naast het door stropers neergeschoten en van de slagtanden beroofde kadaver van een oudere vrouwtjesolifant bleven staan. Af en toe raakten ze haar aan om haar ertoe te bewegen om op te staan. De befaamde natuurkenner Ernest Thompson Seton heeft in 1893 het verdriet van Lobo, een mannetjeswolf, om de dood van zijn wijfje gebruikt

73

om hem te vangen. Seton, die op wolven heeft gejaagd voor hij de belangen van de natuur ging verdedigen, sleepte het lichaam van Lobo's wijfje Blanca over klemmen om die van haar geur te voorzien. Lobo kwam terug naar zijn geliefde Blanca en liep in een klem; daarvoor had hij die steeds weten te vermijden. Volgens sommige bronnen had hij uit verdriet om Blanca de moed opgegeven. De dag nadat hij naar een ranch was meegenomen, lag hij dood in zijn kooi. Dat zijn maar verhalen, zou u kunnen zeggen. Misschien, maar het zijn er duizenden, en elke dag komen er meer bij. En dan heb ik het nog niet eens over de verhalen die mensen met huisdieren over hun dieren vertellen. Zoals Bekoff zegt, worden verhalen, als je er maar genoeg van hebt, jets heel anders. Ze worden gegevens. En hoe je `voldoende gegevens' in dit geval ook opvat, we zijn dit punt allang voorbij. Je hoeft alleen maar de prachtige boeken van Jane Gooda I te lezen om te weten dat bij mensapen genegenheid, empathie en zelfs liefde heel gewoon zijn. Als ze in Through a Window beschrijft hoe snel de jonge chimpansee Flint na de dood van zijn moeder achteruitgaat, moet je wel een hart van steen hebben om daar niet door te worden ontroerd. Maar er zijn heel veel aanwijzingen dat ook andere dieren verdriet kunnen voelen. Genegenheid, empathie en liefde zijn bepaald geen dingen die alleen aan mensen, of mensen en apen, zijn voorbehouden. Ze komen bij alle sociaal levende zoogdieren voor. Voor dit fenomeen zijn trouwens heel goede redenen aan te wijzen. Charles Darwin kwam er als eerste mee. Elke sociale groep heeft een bindmiddel nodig, een soort sociale lijm. Bij sociaal levende insecten bestaat dat bindmiddel uit de feromonen die insecten gebruiken om met elkaar te

74

communiceren en daarnaast uit het feit dat de insecten meer een individuele cel zijn dan een individueel organisme, een cel waarvan welzijn en zelfs identiteit zijn gekoppeld aan de zwerm of de kolonie. Maar bij zoogdieren heeft de evolutie een heel andere strategie gebruikt, waarbij werden ontwikkeld wat Darwin `sociale sentimenten' noemde: genegenheid, empathie, zelfs liefde. Het verbindende element in een roedel wolven of coyotes of wilde honden is hetzelfde als dat in een kolonie chimpansees of een gezin. Dat is wat we allemaal gemeen hebben. Maar mij gaat het juist niet om wat we gemeen hebben, maar om wat ons van andere zoogdieren onderscheidt. De meesten van ons denken — en weigeren zelfs iets anders te denken — dat juist onze veelgeroemde intelligentie ons van de `domme dieren' onderscheidt. Als dat zo is, moeten we ons er rekenschap van geven dat die intelligentie niet gratis was, maar dat er een prijs voor is betaald. Zij is ontstaan omdat onze voorouders heel lang geleden een weg zijn ingeslagen die andere sociale dieren niet zijn ingeslagen. En dat pad was geplaveid met leugens en intriges.

[6]

Dat onze intelligentie is ontstaan zoals hierboven geschetst, staat in de wetenschap niet ter discussie. In De aap in ons, een klassieke studie over een chimpanseekolonie in Burgers Dierenpark in Arnhem, schrijft Frans de Waal over de complexiteit en de dynamiek binnen zo'n groep. Er waren drie mannetjes die steeds weer probeerden de leider van de groep te worden. Aan het begin van de studie was Jeroen het alfamannetje. Een van de belangrijkste pijlers van zijn status was de steun van de vrouwtjes van de kolonie.

75

Luit probeerde langdurig om Jeroen te onttronen, en uiteindelijk is dat hem ook gelukt doordat hij geleidelijk een eind wist te maken aan die steun. Vóór zijn coup was Luit een vrij marginale figuur binnen de groep, omdat Jeroen hem had gedwongen op enige afstand van de rest te leven. De omslag kwam toen Nikkie, ook een jong mannetje, groot genoeg was om een bondgenoot te kunnen zijn. Samen begonnen de twee de vrouwtjes te mishandelen, met geen ander doel dan aan te tonen dat Jeroen dit met kon verhinderen. Na vier maanden begonnen de vrouwtjes de kant van Luit te kiezen, bijna zeker omdat ze het zat waren om steeds te worden mishandeld en omdat Jeroen daar niets tegen kon doen. Nu Luit de leider was geworden van de groep, gooide hij het beleid meteen om. Als leider moest hij mannetjes en vrouwtjes heel anders bejegenen. Hij hoopte dat de vrouwtjes hem zouden blijven steunen en dus zorgde hij op onpartijdige wijze dat conflicten tussen hen werden opgelost. Greep hij daarentegen in bij een conflict tussen twee mannetjes, dan steunde hij steevast de verliezer. Dus hoewel hij bij zijn machtsgreep was gesteund door Nikkie, koos hij meestal de kant van een ander mannetje als die een conflict had met Nikkie. Dat was handig bedacht. De winnaar van een conflict tussen twee mannetjes was misschien sterk genoeg om Luit uit te dagen, maar de verliezer niet. En misschien zou dankzij zijn steun aan de verliezer die hem bij een later conflict weer steunen. Zijn status als leider dwong hem dus om bondgenootschappen aan te gaan met individuen die geen bedreiging vormden. Zo beschermde hij zich tegen individuen die dat wel konden worden. Uiteindelijk vormden Jeroen en Nikkie een bondgenootschap en zetten hem af. Nikkie werd formeel de nieuwe leider, maar Jeroen leek toch de meeste macht te hebben.

76

Jeroen werkte Nikkie zo handig tegen dat het maar de vraag is of Nikkie ooit het echte alfamannetje is geweest. Het kwam bijvoorbeeld vaak voor dat als Nikkie wilde ingrijpen in een conflict tussen twee vrouwtjes, Jeroen zich tegen hem keerde en, soms geholpen door de vrouwtjes, hem wegjoeg. Waarom pikte Nikkie dat? Hij had geen keus: hij had Jeroen nodig om Luit eronder te houden. Nikkie is als leider dus nooit door de vrouwtjes aanvaard. Hij werd zelfs regelmatig door twee of meer vrouwtjes tegelijk te pakken genomen. Jeroen sloot daarentegen bondgenootschappen met de vrouwtjes om Nikkie onder druk te houden, en een tweede bondgenootschap met Nikkie om Luit eronder te houden. Het is redelijk duidelijk bij wie de echte macht berustte. Jeroen grotere intelligentie bleek uit zijn vermogen om diverse bondgenootschappen aan te gaan, elk met een eigen doel: een om Nikkie onder de duim te houden, een tweede om Luit onder de duim te houden. Daarmee vergeleken komt Luits bondgenootschap met Nikkie primitief over. Om als aap echt succes te hebben, om je intelligentie op zijn best te laten zien, moet je niet alleen tegen een aap kunnen intrigeren, maar tegen meerdere. En de succesvolste apen zijn in staat om te intrigeren tegen dezelfde soortgenoten waarmee ze bij andere gelegenheden samenspannen. Naast de intriges die je bij Jeroen en Luit ziet, met andere woorden: het geïntrigeerde dat het resultaat is van onstabiele en voortdurend wisselende bondgenootschappen, blijkt uit alle klassieke studies naar het gedrag van mensapen dat bedrog daarin een cruciale rol speelt.

Whiten en Byrne onderscheiden niet minder dan dertien verschillende soorten bedrog. De details zijn hier niet zo van belang, maar ik zal een paar kleurrijke voorbeelden geven.

77

Een ondergeschikte chimpansee (overigens doen bavianen dit ook) probeert vaak zijn erectie te verbergen voor een mannetje dat een hogere status heeft, maar die tegelijkertijd wel te laten zien aan een vrouwtje. De arm die het dichtst bij het andere mannetje is, wordt dan op de knie gelegd, zodat de hand losjes omlaag hangt. Tegelijkertijd worden steelse blikken geworpen op het vrouwtje. 1k vind het een fraai voorbeeld omdat dit gedrag zo lekker louche is. Alleen bij mensapen komen we deze onnavolgbare combinatie van stiekem en geil tegen. Whiten en Byrne noemen dit gedrag verberging. Van verberging is ook sprake als het mannetje en het vrouwtje zich volledig verschuilen achter een rots of een boom en daar stiekem copuleren. Verberging kan zich ook op een andere manier uiten. Een groep bavianen loopt over een smal pad. Een van hen, vrouwtje S, ziet een bijna onzichtbare pluk loranthus, een slingerplant die bavianen erg lekker vinden, in een boom. Zonder de anderen aan te kijken gaat ze naast het pad zitten en begint zich hevig te vlooien. De rest loopt langs haar heen en als ze uit het zicht zijn, klimt ze de boom in en eet de plant op. Dit is de baviaanvariant van net doen of je knielt om je veter te strikken terwijl je eigenlijk een briefje van twintig hebt zien liggen.

[7]

Het verband tussen enerzijds het vormen van bondgenootschappen en bedrog en anderzijds de toename in hersenvolume is dus makkelijk te verklaren. Voor beide vormen van gedrag moet je niet alleen de wereld kunnen begrijpen maar ook, en daar gaat het om, hoe een ander denkt. Aan beide ligt het vermogen ten grondslag om te zien, begrijpen

78

of voorspellen hoe de wereld er voor een ander uitziet. Neem nou onze stiekeme chimpansee die zijn erectie verbergt voor een dominant ander mannetje, maar die wel aan een vrouwtje laat zien. Voor dat snort gedrag moet hij een idee hebben van het perspectief van dat dominante mannetje. Met andere woorden: hij moet begrijpen dat het dominante mannetje kan zien, en verder dat wat hij ziet niet per se hetzelfde is als wat andere chimpansees zien; en ten slotte moet hij begrijpen dat wat hij ziet, wordt bepaald door zijn positie ten opzichte van andere chimpansees. Om met succes verbergend gedrag te kunnen vertonen, moet een chimpansee dus een idee hebben van wat er in de geest van andere chimpansees omgaat. Als primatologen het hebben over het indrukwekkende vermogen van mensapen om gedachten te lezen, hebben ze het over dit vermogen. Dat gedachtelezen vindt bij ons tweede voorbeeld op een nog hoger niveau plaats. Baviaan S moet voorkomen dat ze de aandacht vestigt op de loranthus en er zelf ook niet naar kijken. Ze moet dus niet alleen bedenken dat anderen de loranthus zouden kunnen zien, maar ook dat die zouden kunnen zien dat zij ernaar kijkt. S begrijpt dus dat anderen kunnen begrijpen dat ze wat lekkers ziet in de boom. Dat S de plant ziet, is een zogenaamde representatie van de eerste orde: S heeft zich een visuele representatie van de wereld gevormd. Als een van haar soortgenoten begrijpt dat S iets interessants ziet, vormt hij zich een representatie van haar representatie van de wereld. Dit noemen we een representatie van de tweede orde. Maar als S begrijpt dat anderen zouden kunnen begrijpen dat ze iets interessants heeft gezien, is dat een representatie van een representatie van een representatie, en dus een representatie van de derde orde. Whiten en Byrne noemen een nog indrukwekkender

79

geval. Een chimpansee, we noemen hem 1, krijgt bananen. Die zitten in een metalen blik, dat op afstand wordt geopend. Net als het blik opengaat, komt chimpansee 2 aanlopen. i doet meteen het blik dicht, loopt weg en gaat een paar meter verderop zitten. 2 doet of hij wegloopt, maar verstopt zich achter een boom en kijkt wat i doet. Zodra het blik openmaakt, stormt 2 naar voren en pikt de bananen in. i ziet dat 2 ziet dat hij hem ziet — dat is een representatie van de derde orde — maar 2 ziet dat i ziet dat hij ziet dat hij hem ziet, een opmerkelijk geval van een representatie van de vierde orde. Hetzelfde inzicht in hoe anderen denken wordt ook duidelijk uit de bondgenootschappen die apen met en tegen anderen sluiten. De essentie van een succesvol bondgenootschap, hoe simpel ook, is met alleen inzicht in hoe je daden anderen raken. Evenzeer belangrijk is inzicht in de reactie die je optreden bij anderen losmaakt. Je moet dus de relatie begrijpen tussen wat je doet en hoe anderen zullen reageren op wat je doet — denk in dit verband aan Luit en Nikkies gewelddadige optreden tegen de vrouwtjes van de groep. Als je dat begrijpt, Beef je blijk van inzicht in hoe je optreden reacties van anderen losmaakt. Daarom is voor het succesvolle vormen van bondgenootschappen, ook simpele, inzicht vereist in hoe je medeapen denken. Kort samengevat is de vergroting van intelligentie die we bij apen en mensapen zien, maar blijkbaar niet bij andere sociale dieren, het gevolg van twee eisen die aan de hersenen worden gesteld: meer complotteren tegen anderen dan zij tegen jou complotteren en anderen vaker voorliegen dan ze jou voorliegen. De intelligentie van aap, mensaap en mens is onmiskenbaar door deze twee eisen gevormd. We zijn intelligenter geworden om meer inzicht te krijgen in het denken van onze soortgenoten en hen zo te
8o

kunnen misleiden en ten eigen bate te gebruiken, en natuurlijk proberen ze dat ook bij ons. Al het andere — onze indrukwekkende kennis van de natuur, onze intellectuele en artistieke creativiteit — is later ontstaan als uitvloeisel daarvan.

[8]

Tot dusverre hebben we de interessantste vraag onbeantwoord gelaten. Sterker nog, we hebben de interessantste vraag niet gesteld. Die vraag luidt: waarom hebben wolven de weg naar de intelligentie die de apen met veel succes zijn ingeslagen links laten liggen? Bij deze vraag haalt de wetenschap haar schouders op. Er is geopperd dat het wat te maken zou kunnen hebben met groepsgrootte. Maar dat is niet meer dan een vage aanzet tot een antwoord, want er is geen enkele aanwijzing dat er enig verband bestaat tussen groepsgrootte en bedrieglijk gedrag. Ik heb een andere gedachte, een hypothese die voorzichtig, maar heel duidelijk naar voren komt uit zowat alles wat over apen verschenen is.

Luit probeert een vrouwtje te versieren, terwijl Nikkie, op dat moment het officiële alfamannetje, vijftig meter verderop in het gras ligt. Luits techniek is voorspelbaar: pot-loodventen. Hij laat het vrouwtje zijn erectie zien, maar met zijn rug naar Nikkie, zodat die niet kan zien wat er gaande is. Nikkie wordt achterdochtig en komt overeind. Langzaam schuift Luit een paar meter van het vrouwtje vandaan en gaat zitten, nog steeds met zijn rug naar Nikkie. Die mag namelijk niet denken dat hij is verschoven omdat hij Nikkie aan ziet komen. Toch loopt Nikkie langzaam naar Luit toe. Onderweg raapt hij een flinke steen op.

Luit kijkt af en toe waar Nikkie zich bevindt. Dan kijkt hij naar zijn penis. Zijn erectie is aan het verdwijnen. Pas als zijn penis weer slap hangt, draait Luit zich om en loopt naar Nikkie. En dan, in een indrukwekkend vertoon van lef — een aap met kloten — snuffelt hij aan de steen voor hij Nikkie met het vrouwtje alleen laat. Waarom zijn wij een evolutionaire weg ingeslagen die de wolf links heeft laten liggen? Uit dit soort gebeurtenissen, en er zijn er nog veel meer, komt een heel duidelijk antwoord naar voren: seks en geweld. Die hebben ons gemaakt tot de mannen en vrouwen die we vandaag de dag zijn. Zelfs een fortuinlijke wolf — een alfamannetje of -vrouwtje — heeft maar een of twee keer per jaar seks. Veel wolven hebben nooit seks. Uit hun gedrag blijkt niet dat ze het missen of een hekel hebben aan hun afgedwongen onthouding. Als aap kan ik niet echt objectief tegen seksuele dingen aankijken. Maar stel je voor dat een etholoog van Mars vergelijkend onderzoek doet naar de seksualiteit van wolven en mensen. Zou die etholoog niet tot de conclusie kunnen komen dat de houding van een wolf tegenover seks in vele opzichten gezond en gematigd is? Ze genieten ervan als het er is, maar missen het niet als dat niet het geval is. Zet `mens' waar hierboven wolf staat en 'alcohol' waar seks staat, en je zou kunnen zeggen dat de mens een gezond evenwicht heeft weten te vinden tussen excessieve consumptie en frustrerende onthouding. Maar we kunnen ons er maar net toe zetten om ook over seks zo te denken. Natuurlijk missen we het als we net aan seks doen. We voelen ons gedwongen om te denken: dit is natuurlijk, dit is gezond. We denken zo omdat we apen zijn. Vergeleken met wolven zijn apen verslaafd aan seks. Waarom is dat zo? Dat is een interessante vraag. Misschien weten wolven gewoonweg net wat ze missen. Dat is

82

wat de aap in me graag wil denken. Een vrouwtjeswolf is maar een keer per jaar vruchtbaar. De hele cyclus duurt drie weken en alleen in de middelste week kan ze worden bevrucht. In elk roedel doorloopt meestal alleen het alfa-vrouwtje de cyclus. We weten niet waarom. Sommige wetenschappers denken dat de lagere status die andere vrouwtjes hebben een vorm van sociale stress veroorzaakt en dat daardoor bij hen de cyclus niet plaatsvindt. Maar dat is niet meer dan een vermoeden. Apen daarentegen weten wel degelijk wat ze missen. Arme jonge Brenin met zijn misplaatste en steeds weer gedwarsboomde pogingen om te copuleren met elk teefje in zijn omgeving, zonder te letten op ras of formaat en of het fysiek wel mogelijk was. Hij vertoonde qua seks nog niet de gezonde en beheerste houding die onze denkbeeldige Martiaanse etholoog zo loffelijk vond. Hij moet het idee hebben gehad dat hij iets miste; waarom was hij anders zo gedreven? Maar door mijn waakzaamheid kon hij niet te weten komen wit hij miste. Dat zou nog heel wat jaartjes duren. Weet je eenmaal wat je mist, dan ga je onderscheid maken tussen seks en voortplanting. Brenin kon dat natuurlijk niet. Zijn handelen werd gestuurd door een blinde genetische drift, niet door kennis over het genot dat daarop zou volgen, want daar wist hij nets van. Wij apen daarentegen weten daar alles van. Voor de wolf is genot een uitvloeisel van de drang om zich voort te planten. Een mensaap heeft die relatie omgedraaid. Voor hem is voortplanting een — af en toe onwenselijk — gevolg van de hang naar genot. Op zich is er natuurlijk nets mis met die omdraaiing. De ene soort heeft een ander concept van de relatie tussen voortplanting en genot dan de andere. Maar het is ook net per se een goede zaak.

83

Dat omdraaien heeft echter wel een heel duidelijk effect: de motivatie om te intrigeren is voor apen een stuk sterker dan voor wolven. Intrige en bedrog zijn de middelen die de aap inzet om de drang te bevredigen die het gevolg is van dat omdraaien. Daarmee wil ik niet zeggen dat ze niet kunnen intrigeren en bedriegen met een ander doel dan seks. Hiervoor zagen we al dat baviaan S gebruikmaakt van misleiding om een lekker hapje loranthus te pakken te krijgen. Maar het gaat hier om het verschil tussen apen en wolven. Een wolf kan net zo veel zin hebben in voedsel als een aap, maar anders dan een aap probeert hij daar niet door misleiding aan te komen. De conclusie dient derhalve te zijn dat het vermogen tot misleiden van de aap is ontstaan in een andere context en om een andere reden. En ik durf wel te stellen dat die context en reden voor een deel wortelen in de omkering van genot en voortplanting door de aap. De geschiedenis van het menselijk denken — en niet alleen in het Westen — wordt opgehangen aan het onderscheid tussen rationaliteit en intelligentie aan de ene kant, en plezier en genot aan de andere. De laatste twee worden gerangschikt onder de lusten. Juist onze intelligentie maakt ons tot mens en onderscheidt ons van de rest van de natuur. Ik ben van mening dat er tussen rationaliteit en genot een veel nauwere band bestaat dan we willen erkennen. Onze rationaliteit is voor een deel een gevolg van onze hang naar genot. De aap heeft een sterkere motivatie om te intrigeren en te bedriegen, maar ook de risico's die hij daarbij loopt zijn groter. Nikkie was niet naar Lint op weg om hem een standje te geven, maar had een flinke steen opgeraapt om hem een hardere klap te geven dan hij met zijn blote handen had kunnen doen. Wat vaak wordt veronachtzaamd in de discussie over de intriges en het bedrog van apen, is dat

de aanpak die ze daarbij hanteren nogal eens kwaadaardige trekjes vertoont. Die kwaadaardigheid komt in het leven van wolven niet voor. De vechtpartij tussen Brenin en Rugger vond impulsief en spontaan plaats. Daarmee wil ik niet zeggen dat ze elkaar niet de strot afgebeten zouden hebben als ze de kans hadden gekregen. Ik kan niet met zekerheid zeggen of de vechtpartij een van hen fataal zou zijn geworden als we niet hadden ingegrepen, maar dat zou me niet hebben verbaasd. Toch gingen ze geen van tweeën het gevecht in met de bedoeling om hun tegenstander te doden. Ze vlogen elkaar gewoon aan, in drift. Stel dat Brenin, Rugger, Nikkie en Luit mensen zouden zijn. Hoe zou het ze dan voor de rechter vergaan? Brenin en Rugger zouden zijn veroordeeld omdat ze hun zelfbeheersing hadden verloren. Als Nikkie gewoon door het lint zou zijn gegaan toen hij zag dat Luit een vrouwtje probeerde te versieren en hem meteen was aangevlogen, zou hij dezelfde straf hebben gekregen. Maar onderweg naar Luit raapte Nikkie wel even een steen op. Als hij Lint inderdaad had aangevallen — en als die zich indiscreet zou hebben gedragen zou daartoe reden genoeg zijn geweest — zou hij daarvoor een zwaardere straf hebben gekregen, en terecht. Een steen oprapen is voor de wet afdoende bewijs van een bewust afwegen van de gevolgen van je optreden. Als bij de vechtpartij tussen Brenin en Rugger een dode was gevallen, zou doodslag ten laste zijn gelegd. Maar Nikkie, met zijn steen in de hand, pleegde zijn daad met voorbedachten rade en dan zou de rechter hebben gevonnist voor moord. Naar mijn mening komt het verschil tussen de kwaadaardigheid van wolven en die van apen daarop neer: het is het verschil tussen doodslag en moord. Zo veel interacties tussen primaten zijn doortrokken van

dat 'met voorbedachten rade' dat je wel tot de conclusie moet komen dat het een karakteristiek onderdeel is van het karakter van de primaat. Misschien is het zelfs zo dat de bijdrage die apen aan de wereld hebben geleverd, de kenmerkende inbreng die hun voorgoed een plaats in de geschiedenis heeft gegeven, deze is: de uitvinding van dat 'met voorbedachten rade'. De relatie tussen voortplanting en genot is door de aap alleen maar omgedraaid, maar 'met voorbedachten rade' heeft hij helemaal zelf bedacht. Intriges en bedrog worden meteen een stuk belangrijker als je te maken hebt met een dier dat dat concept kent. Verplaats u eens in Luit. Nikkie komt op hem af, met een wapen in zijn hand. Als Luit een wolf was geweest, had hij het een stuk makkelijker gehad. Het dominante mannetje had hem misschien aangevallen, maar Luit had de schade beperkt kunnen houden door zich te onderwerpen. Maar als Nikkie met in Luits gesjoemel was getrapt, had hij hem behoorlijk kunnen aftuigen. Hoe nederig die zich ook zou hebben verontschuldigd, hoe oprecht berouwvol zijn gezicht ook zou hebben gestaan, het zou altijd op dezelfde manier zijn uitgepakt. Een wolf vergeeft en vergeet snel, maar het gedrag van de aap wordt bepaald door dat 'met voorbedachten rade', en dus is hij minder snel te vermurwen. De aap treedt meedogenloos op tegen zijn soortgenoten. De wolf niet, omdat hij daartoe niet in staat is.

[9]

Immanuel Kant, een Pruisische filosoof uit de achttiende eeuw, heeft eens geschreven: “Twee dingen zullen mij altijd met verwondering blijven vervullen: de sterrenhemel boven mij en de ethische wet in mijn hart.” En hij was niet de

enige die er zo over dacht. Als je de geschiedenis van het menselijk denken beziet, blijkt dat we bovenal aan twee dingen waarde hechten. Op de eerste plaats komt onze intelligentie, waardoor we, om maar wat te noemen, weten hoe de sterrenhemel boven ons in elkaar zit. En we hechten waarde aan ons ethische besef: ons gevoel van wat goed of kwaad is, juist of verkeerd. Ons normbesef, zeg maar. Onze intelligentie en ons normbesef onderscheiden ons van de dieren. Dat denken we, en dat is ook zo. Maar intelligentie en moraal rijzen niet als Aphrodite volledig gevormd op uit de golven. Onze intelligentie is indrukwekkend en uniek, maar ze is ook een structuur die is gebouwd op een fundament van geweld en het najagen van genot. Bij Nikkie zien we ook de eerste aanzet van een normbesef: een vaag gevoel van rechtvaardigheid. Luit ontliep een aframmeling omdat Nikkie niet voldoende aanleiding kon vinden om die toe te dienen. Maar het is geen toeval dat juist in een aap het concept rechtvaardigheid ontstaat. Ms de ene aap de andere aanvalt, met voorbedachten rade, en die aanval kan niet worden afgeweerd door rituele verzoeningsgebaren van de kant van de aangevallen partij, dan mogen die aanvallen niet te vaak voorkomen, want anders valt de groep al snel uit elkaar. En dus zien we, juist door zijn boosaardige en gewelddadige aard, bij de aap de aanzet van een normbesef ontstaan. Nikkie heeft het vage besef dat er voor een aanval op Luit een gegronde reden moet zijn. Ms er bewijzen zijn, is een aanval gewettigd. `Gegronde reden', `bewijzen', `gewettigd' — alleen een heel onaangenaam dier heeft dit soort begrippen nodig. Hoe onaangenamer het dier, des te boosaardiger het is. En hoe ongevoeliger het is voor een vreedzame oplossing, des te sterker de noodzaak wordt voor een gevoel van wat rechtvaardig is en wat niet. Een einzelgänger in de

natuur, dat is de aap. En zijn uniciteit is dat hij als enige dier onaangenaam genoeg was om een normbesef te ontwikkelen. Het beste in ons is ontstaan vanuit het slechtste. We zouden er goed aan doen om dat in gedachten te houden.

88